

Őslénytani fogalomtár

(oktatási segédanyag)

A fogalomtárat oktatási célból összeállította:

Görög Ágnes

Technikai segítség:

Szeitz Péter

Karádi Viktor

Szerkesztő:

Cser Ádám

A, Á

abdomen: rák potroha. Cheliceratáknál a váz hátulsó, fej mögötti része.

abisszikus öv: mélytengeri síkságok az óceáni aljzaton 3-4000 m mélységben.

abisszopelágikus öv: a pelágikus régióban a vízoszlop 3000 m-től a 6000 m-ig tartó része.

Acritarcha: szerves (sporopolleninhez hasonló) mikrofosszília (OWM=organic walled microfossil), valószínűleg egysejtű eukrióta(?), planktonikus életmódú alga lehetett. Mérete 20-150 mikrométer között változhat. 1,8 milliárd éve élnek a Földünkön, a karbon-perm időszakokban alig, a pleisztocén után nem ismertek maradványaik. Így pontos rendszertani hovatartozásuk nem ismert. Rendszerezésük a váz alakja alapján történik, megkülönböztetnek Acanthomorph (tüskés), Polygonomorph (sokszögletű), Netromorph (orsó-alakú), Diacromorph (két-csúcsú), Prismaticomorph (prizma-alakú), Oomorph (tojás-alakú), Herkomorph (hálózatos kiemelkedések vannak a felszínén), Pteromorph (tükrőtojás-szerű) és Sphaeromorph (labdaszerű). Legtöbb normálsós tengeri környezetben élt, sekély és mély vízben egyaránt, néhány forma elviselte a csökkentsős és az édesvízi környezetet is. Magyarország területéről az utolsó képviselői a Pannon-tó erősen kiédesedett (limnibrakk) környezetben lerakódott üledékeiből kerültek elő.

adductor: kagylók és Brachiopodák teknőit záró, illetve zárva tartó izom.

aequatorialis kamrák: az aequatorialis síkban elhelyezkedő kamrák a nagyforaminiferáknál.

aequatorialis metszet: planispirális Foraminiferák vázának a felcsavarodási tengelyre merőleges, szimmetriasíknak megfelelő metszete.

aequilateralis teknő: olyan kagylóteknő, melynek központi búbja, csőre van; a teknőt a búbon keresztül fektethető sík két, csaknem szimmetrikus részre osztja

aequivalvis váz: olyan kagylóváz, melynek teknői a köztük fektethető sík szerint szimmetrikusak.

aff.: az affinis rövidítése. A leírásánál, vagy a faj és nemzetség név közé vagy a nemzetségnév elé teszik. Nem írják dőlt betűvel. Azt jelenti, hogy az adott példány egy fajra hasonlít, de nem teljesen olyan és valószínűleg új faj, de a szerző nem tartja elegendőnek az ismereteit (pl. kevés a példányszám, vagy az eredeti faj sem ismert kellő mértékben) az új faj leírásához.

afotikus zóna: vizes környezetek azon zónája, ahová a fény egyáltalán nem hatol le, általában a mai tengereknél kb. 200 m alatt, ha a határt a fény mennyiség 1 %-ánál határozzák meg, a teljes sötétség esetében a határ kb. 1000 m.

agglutinált váz: olyan váztípus, amelynek szemcséit az élőlény (pl. egysejtű, rovar) a környezetéből gyűjti össze és a saját maga által kiválasztott cementáló anyaggal (szerves, kalcit, kova vagy limonit) köti össze. Az agglutinált vázú Foraminiferáknál a belső szerves bélés felett 1-3 rétegű váz is lehet. A rétegek között mikrogranuláris réteg is előfordulhat. Álpórusok is megjelennek, amik belülről kifelé haladnak, de nem törnek át a ház falát.

ahermatipikus korall: olyan korall, ami nem épít zátonyokat, zooxantella szimbiöntája lehet.

ajak: a Foraminiferáknál az apertura kivastagodott része. Csigáknál a szájadékperem része, megkülönböztetve külső és belső ajkat a columellához viszonyított helyzet alapján.

alar prolongation: a planispirális, involut Foraminiferák vázának a peremi részén kialakuló szárny-alakú üreg.

alaris fossula: viszonylag széles septum közti tér a Rugosa korallok kelyhében, az alaris septumok mellett.

alaris septum: Rugosa koralloknál a protoseptumok egyike (szárny-szerű) a cardinalis és az ellenseptum között; ehhez simulnak az újonnan képződő metaseptumok

álfosszília: olyan ásványkiválás vagy szedimentológiai jelenség, ami hasonlít egy fossziliára.

allochton: elszállítódott, áthalmozódott.

alternáló: váltakozó, a Foraminiferák olyan kamra-elrendeződése, amikor a ház hossz tengelyében a kamrák érintkezési vonala cikk-cakk lefutású.

alveolaris: 1. fogmeder-szerű, 2. tüdőhólyagocska-szerű

alveolus: Coleoideáknál a rostrum hossz tengelyébe eső kúp alakú mélyedés, melybe a phragmoconus vége illeszkedik.

ambulacralis öv: az Echinodermaták vázán a pórusokkal (amin keresztül az ambulacrális lábak a külvilágba jutnak) áttört táblákból álló mező.

ambulacrum: Crinozoáknál a szájnnyílásból sugárirányban kiinduló szerkezet a tegmen felszínén, amely a karoktól a szájadékig vezeti a táplálékot.

ammonitid lobavonal: Ammonoideáknál olyan kamravarratvonal, melynél a nyergek és a lobák is tovább tagoltak.

amphidont zár: az Ostracodáknál olyan zár, aminek az elején erősebb fogak jelennek meg mindkét teknőn, míg hátul a jobb teknőn csak alacsonyabb fog van. Középen hosszú kiemelkedés van a bal teknőn, míg a jobbtelknőn ennek a befogadására szolgáló mélyedés, barázda található.

ampulla: a Hydrozoák coenosteumában az ivarsejteket termelő gonozoid ürege.

analís rës: a külső ajkat a varratnál vagy attól távolabb átszelő rës, mely egyes csigáknál az elhasznált víz és az anyagcseretermékek kivezetésére szolgál.

anaptychus: Ammonoideáknál az aperturához illeszkedő, egy részből álló lemezes vázrész, valószínűleg a csigák operculumával analóg.

anisomyaria: kéttelknős állatoknál a mellső záróizom kevésbé fejlett vagy hiányzik.

anisotrop planispirális: a csigáknál a planispirálisan feltekeredő váz a feltekeredés tengelyére merőlegese síkra nem szimmetrikus.

anodont zár: az Ostracodáknál olyan zárszerkezet, amikor a bal teknőn egy hosszúfog, míg a jobb telknőben ennek megfelelő mélyedés, fogmeder van.

anomphalus: olyan csigaváz, amin nincs köldök.

anoxikus: oxigén hiányos.

antenna: az Arthropodák fejének antennula mögötti végtagpár.

antennula: az Arthropodák fejének legelső végtagpárja.

anterior: mellső

anterior: mellső

anteromarginalis taraj: Ostracoda teknő mellső peremének közelében (gyakran azzal párhuzamosan) húzóerős kiemelkedés.

antetheca: a Fusulináknál a homloklemeznek felel meg, rajta helyezkednek el a szájadékként szolgáló pórusok.

apertura: szájadék, a Foraminiferáknál egy vagy több nyílás az utolsó kamrán, amin keresztül az egysejtű érintkezik a külvilággal. Csigáknál a váz hasi oldalán lévő nyílás, amin keresztül a fej és a láb a külvilágba jut. Külsővázú Cephelopodáknál a váz lakókamrájának nyitott vége, melyen a fej és a tapogatók kinyúlnak.

aperture: pollen szemcse látható csírányílással.

apex: csúcs. a váz azon része a Monoplacophoráknál, trochospirálisan feltekert vázú élőlényeknél (pl. Foraminifera, Gastropoda), ahol a növekedés kezdődött.

aphroid telep: koralltelep, melyben a szomszédos korallitok teljesen összeolvadnak, a septumok redukálódnak, az összeköttetést csak a dissepimentumok biztosítják.

apicalis kamra: Nautiloideáknál a phragmoconus legelső kamrája (kezdőkamra).

apicalis rendszer: a tengeri sünök vázának legmagasabb részén elhelyezkedő lemezek, magába foglalja a madreporit, a genitális és ocularis lemezeket, valamint a szabályos sünöknél a periproctot is. Taxonómiai szempontból kiemelkedően fontos vázelem.

apochete: szivacstestben az apopylétól az apoporusig vezető kilövellőcsatorna.

apoporus: szivacstestben az apochete kivezetőnyílása; egyes szivacsoknál azonos az osculummal.

apopyle: a szivacstestben lévő ostoros kamra kivezetőnyílása.

aptychus: Ammonoideáknál az aperturához illeszkedő, két részből álló lemezes vázrész, a Nautiloideák rhyncolitjával analóg, a táplálkozásban volt szerepe.

archoepyle: A Dinoflagelláták nyugalmi cisztáján, az epitheca azon lemeze vagy lemezei, amik a nyugalmi állapot végén felnyílnak, és az így keletkezett nyíláson keresztül elhagyja a sejt a cisztát. A lemezek száma és elhelyezkedése fontos rendszertani bélyeg.

arcvarrat: Trilobiták fejpajzsának két oldalát osztó, a szemeket érintő varratvonal, vedléskor itt nyílik fel a váz.

area: kagylóknál a teknő hátsó részén lévő, éllel határolt, eltérő díszítésű rész.

Aristoteles lámpása: tengeri sünök öt összetett részből álló rágószerve.

artikuláció: Brachiopodáknál a két teknő szoros illeszkedésére a hátsó peremen kialakult zárszerkezet.

ascon: egyetlen, viszonylag nagy központi üregű (paragaster) szivacsstípus.

astraeoid telep: koralltelep, ahol a korallitfalak többé-kevésbé eltűnnek, de a septumok redukálatlanok.

átfedés: Ostracoda teknők gyakran erősen eltérő méretöböl adódóan a nagyobb teknő átfedi a kisebbet. csoportonként változik az átfedés mértéke, és az hogy a jobb vagy a bal teknő a nagyobb.

auricula: fül. kagylóknál a csúcstól előre vagy hátra nyúló zársperemrész, melyet a teknőfelszíntől barázda vagy redő különít el. A planispirálisan feltekeredett vázú Cephalopodáknál a szájadék kétoldalán megjelenő nyúlvány, általában ivari dimorfizmushoz kötődik

autochton: helyben maradt, nem szállítódott el ez eredeti helyről ahol élt

autozoid: telepes állatoknál (pl. Octocoralliák, Bryozoa, Hydrozoa) a táplálkozást végző egyed váznyílásaiban élő kicsiny polipok.

axialis gyűrűk: Trilobitáknál a thorax tengelyében, a szelvények kiemelkedő része.

axialis metszet: a felcsavarodási tengely mentén és a kezdőkamrán keresztül haladó metszet.

axialis szerkezet: a korallit központi tengelyében kialakuló vázelemek.

axialis vagy haránt díszítés: spirálisan felcsavarodó vázaknál a ház tengelyével párhuzamos díszítőelemek.

B

barázda: az Ostracodák zárszerkezetének középső, bemélyedő hosszú eleme, mely a szemközi teknőn lévő kiemelkedés befogadására szolgál.

basalia: a radialiák alatt, ezekkel váltakozó helyzetben, tehát interradiálisan (interambulacralisan) elhelyezkedő öt kehelylemez Crinoideáknál.

basis: nyél nélküli Cirripediák rögzülési lemeze.

batipelágikus öv: a pelágikus régióban a vízoszlop 1000 m-től a 3000 m-ig tartó része.

beam: a nagyforaminiferák kamráit tovább osztó vízszintes válaszfalak.

bekérgezés: ez a rögzített, azaz szesszilis életmód egyik fajtája, amikor az élőlény egy másik élőlényen vagy élettelen tárgyon (pl. kőzet) lepelszerű kérget hoz létre.

belső ajak: a Gastropodák szájadékperemének belső, a columellához és az utolsó kanyarulat hasi részéhez kapcsolódó része.

belső fal: az Archaeocyathak külső, nagy méretű pórusokkal áttört vázrész.

belső lamella: belső lemez, az Ostracodáknál a kétlemezes teknő belső lemeze, aminek csak a peremi része meszesedik el, így csak ez őrződik meg.

bentosz: az aljzat közelében, az aljzaton vagy az üledékben élő szervezet.

BFOI (Benthic Foraminiferal Oxygen Index): olyan proxy, amivel a különböző élethelyű bentosz Foraminifera taxonok gyakoriságából számolt értékből az aljzatközei vízrétegek oldott oxigén tartalmát (ml/l) lehet megbecsülni a kísérleti adatok alapján.

bi/disaccate: két légzsákos pollen szemcse.

bibircsókos (warty): vörösalga teleptípus, a felületet bekérgező, és arra merőlegesen bibircsókósan kiemelkedő.

biconcav váz: kétszeresen homorú váz.

biconvex váz: kétszeresen domború váz.

biomarker: olyan molekula vagy vegyület (pl. lipidek, szteroidok), ami jelzi egy élőlény jelenlétét fosszilisán is.

bioturbáció: az a jelenség, amikor az élőlények, elsősorban az üledékben élők összekeverik az üledéket.

biserialis váz: olyan Foraminifera váz, amelyben a kamrák két sorban helyezkednek el.

bisulcalt: Ammonoideáknál két hosszanti árokkal jellemzett ventralis rész.

biumbilicalis: olyan planispirálisan feltekert váz, aminek mindkét oldala közepén bemélyed.

borda: gerinctelenek külső vázának kiemelkedő, megnyúlt díszítőeleme.

brachialis teknő: Brachiopodáknál az általában kisebb, a kartámasztó vázat hordozó (dorsalis vagy háti) teknő.

brakkvíz: csökkentsós víz, melynek sótartalma 0,5-30‰.

breviconicus: Nautiloideák rövid, zömök, hirtelen kiszélesedő váz típusa.

búb: ld. umbo.

bulla: egyes plankton Foraminifera vázán megjelenő, hólyag-szerű, ún. infralaminális kamra, a váz utolsó kamrája után helyezkedik el, azaz az egyedfejlődés végén választja ki az élőlény. Egy faj populációján belül is vannak bullás illetve bulla nélküli egyedek. Felszíne, texturája és a színe eltér a váz többi kamrájától. Mérete lehet lényegesen nagyobb, kb. ugyanakkora vagy kisebb, mint az utolsó kamra. A ma élő formáknál a szimbionták nagy része itt helyezkedik el. Egy vagy több szájadék-szerű nyílás lehet rajta, amik gyakran ellentétes irányban nyílik, mint az eltakart eredeti szájadék, vagy szájadékok.

byssus rés (byssal gape): A byssus kilépésére szolgáló, a kagyló teknők pereme közötti állandó nyílás (pl. *Arca*).

byssus: kagylóknál szerves anyagú szálköteg, melyet a láb külön mirigye választ ki és az aljzathoz való rögzülésre szolgál.

byssuskivágás: a Pectinacea kagylók jobb teknőjének anterior auriculaja alatti bemetszés, a byssus kilépésére szolgál.

byssusnyílás (byssal foramen): A teknőt áttörő nyílás, ami a byssus kilépésére szolgál pl. az Anomiidae-k jobb teknőjén.

C

cadiconicus: Ammonoideák váz típusa, deprimált, hordószerű keresztmetszettel, többé-kevésbé evolút felcsavarodással, széles külső résszel és krátterszerű köldökkel

calceolid: görbült, az egyik oldalán lapos magános korallum típus.

calix: koralloknál a lágytest befogadására szolgáló kehelyszerű bemélyedés. Crinozoáknál a lágytest nagy részét magába záró, csésze alakú szilárd vázrész.

callus: a Gastropodák vázának köldök részében megjelenő vastag mészlerakódás.

capitulum: nyeles Cirripediák nyél feletti vázrésze.

carapax: Malacostracáknál a cephalothoraxot borító pajzs.

cardinalis area: a búb és a zárosperem közötti sík, vagy kissé homorú térség.

cardinalis fogak: a heterodont kagylózár azon fogai, melyek a búb alatt helyezkednek el és a zárosperemre többé-kevésbé merőlegesek.

cardinalis fossula: Rugosa koralloknál a cardinalis septum mellett kialakuló septumközi tér.

cardinalis septum: Rugosa koralloknál a kétoldali szimmetria síkjában kialakuló elsődleges septum; a többi protoseptumtól a mindkét oldalon hozzásimuló metaseptumok különböztetik meg.

carina: koralloknál a septumokból oldalirányban kiálló rövid nyúlvány; Ammonoideáknál hosszanti kiemelkedés a ventralis oldalon.

caudalis vég: az Ostracoda váz hátulsó, kihegyesedő része.

Centrales: sugaras szimmetrikus Diatomák, raphe nélkül.

centrális terület: a Coccolithophoridae heterococcolithok központi része.

centrum környéki (subcentralis) csomó: az Ostracoda teknő középtáján megjelenő kiemelkedés, üreges dudor, aminek belső oldalán az izomhegek láthatók.

cephalon: Trilobiták és rákok fejpajzsa.

cephalothorax: Cheliceraták és Malacostracák vázának a fej és a tor összeolvadásával létrejött elülső része az abdomen előtt.

ceratitid lobavonal: Ammonoideáknál olyan varratvonal, melynél a nyergek lekerekítettek, tagolatlanok, de a lobák osztottak, fogacsoltak.

ceratoid: magános korallok szarv alakú korallum típusa.

cerioid telep: koralltelep, melyben az egyes korallitok fala felismerhető.

cf.: a confer rövidítése. A leírásánál vagy a faj és nemzetség név közé vagy a nemzetségnév elé teszik. Nem írják dőlt betűvel. Azt jelenti, hogy az adott példány egy ismert fajra hasonlít, de a rossz vagy hiányos megtartás miatt a szerző nem tudja egyértelműen besorolni abba a fajba, vagy nemzetségbe.

chela láb: rákok ollókat viselő lába.

chevron: a cardinalis area V alakú barázdái, ahová a ligamentum tapad.

choanocyta: a szivacstest ostoros kamráiban elhelyezkedő galléros ostoros sejt.

chomata: a Fusulina Foraminiferáknál a kamrákban alján másodlagosan kivált, dombocska-szerű, kalcit vázelemek; számos kagyló csoportnál pl. Ostreoidea, a teknők belsőoldalán, a peremhez közel megjelenő barázdák és mélyedések, illetve az ezekbe illeszkedő tüskék és bordák összefoglaló neve.

chondrophor: a kagylóteknők nyitását végző belső szerves pánt, a resilium tapadására szolgáló kanálszerű nyúlvány a teknő zárospereme alatt.

chorate ciszta: a Dinoflagelláták olyan nyugalmi cisztája, aminek a morfológiája teljesen eltér a mozgó állapotú sejttől, gömb-vagy ovális alakú a felszínén a tabulákkal megegyező számú nyúlvánnyal.

cingulum: a Dinoflagelláták tékáján az equatoriális síkban körbefutó árokszerű-mélyedés, amiben a két flagella kilépési helye van és az egyik flagella ebben fut körbe.

classis: osztály (Linne-féle rendszertan).

clausilium: a szárazföldi Clausilidae családba tartozó csigák mészes, cipőkanál-alakú a szájadékot garázsajtó-szerűen bezárni képes vázeleme.

cloaca: paragaster. a szivacs nagy, rendszerint centrális helyzetű belső ürege, melybe az apoporusok torkoltnak.

coaxialis: közös tengelyű elrendezésű vörösalga thallus.

coccolith: a nannoplanktonokhoz tartozó Coccolithophoridae algák mészanyagú vázeleme.

coenosarc: a telepes Cnidariák (pl. Hydrozoa, Anthozoa) telepének legfelső élő része.

coenosteoid telep: koralltelep, melyben az egyes korallitok között coenosteum található.

coenosteum: a Hydrozoák (és más telepes mészvázú élőlények) vázának a neve, a coenosarc választja ki. A koralltelepben az egyes korallok között kialakuló vázanyag.

columella: koralloknál a calixba alulról benyúló oszlopos kiemelkedés az axialis szerkezetben. Csigáknál orsónak is nevezett, belül üreges vagy tömör meszes oszlop, melyet a kanyarulatok belső fala hoz létre.

columellaredő: a csigáknál columelláján lévő spirális vagy axiális redők, melyek a belső ajkon látszanak. Az izomok tapadási felületét növelik meg.

columna: Crinozoáknál a váznak a kehelyhez aboralisan csatlakozó, szárszerű rögzítőrésze.

commissura: Brachiopodáknál a két összeérő teknő záródási vonala.

conceptacle/s: vörösalgák szexuális szaporodását szolgáló ivarsejtek helye a tallusban. Fontos rendszertani bélyeg. Típusai a pórusok száma alapján: uniporate tetra/bisporangial és multiporate tetra/bisporangial.

conch: váz, ház.

convolut: külsővázú Cephelopodáknál a belső kanyarulatokat részben elfedő vagy beborító külső kanyarulatokkal jellemzett váz.

core filaments: (korábban "hypothallus") alap filamentum, a monomeros vörösalgák alsó, a bekérgezett felülettel érintkező része.

cortex: a plankton Foraminiferák egy részénél a vízoszlop mélyebb régióiba való süllyedéséhez a váz külső felületére kiváló vastag kalcit réteg. Egyes szivacsoknál megjelenő, viszonylag vastag, külső burok.

costa: borda. pl. Ammonoideáknál sugárirányú kiemelkedése a kanyarulat felszínén. Brachiopodáknál a váz külső felületén, a búttól radialisan kiinduló díszítőelem

crura: Brachiopodák hurokszerű nyúlványokból álló kartámasztó szerkezete.

csatorna rendszer: a Hydrozoák coenosarcában lévő hálózat, ami a coenosteumban is megőrződik, a telepet illetve a cyclosystemákat alkotó különböző zooidokat kapcsolja össze.

csatorna: a nagyforaminiferáknál a váz széles csőalakú nyílása a kamrák között, vagy a váz peremén. Ez utóbbiban vannak a rhizopodiumok.

csőr (beak): kagylóknál és levéllábú rákoknál (Branchiopoda) a váz növekedésének kiindulási pontja, a kagylóknál az embrió vagy a lárva teknője, a prodissoconch itt helyezkedik, mely körül a koncentrikus növedékvonalak vannak. A csőr helyzetéhez viszonyítva a teknő lehet orthogyralis, azaz a teknő szimmetria tengelyében van; vagy anterior helyzetű, azaz prosogyralis vagy posterior helyzetű, azaz opisthogyralis. Ha ez a teknő legmagasabb része, akkor egybeesik a búttal.

csurgó: ld. siphocsatorna.

cuttings: ld. furadék.

cyclosystema: A Hydrozoák coenostemájában a szoros kapcsolatban lévő gastro-, dactylo- és gonozooidok üregei, a gastro-, dactylo- és gonopórusok alkotják. **cylindrikus:** gyakorlatilag hengeres, csak a legidősebb részen hegyes magános korallumtípus.

cyrtconicus: Nautiloideák görbült, egy teljes kanyarulatnál rövidebb váza.

D

dactyloporus: a dactylozoid ürege a coenestumban.

dactylozoid: Hydrozoák hosszú, karcsú polipja, 5-7 nagyobb tapogatóval, melyeken a csalánsejtek csoportosulva helyezkednek el (védekező, tisztogató egyed).

dehiscencia vonal: a spórák és pollenszemcsék tapadási vonala, ami lehet egyenes, azaz monolate, vagy Mercedes autó jelű, azaz trilate.

delthyrium: Brachiopodáknál a nyél kilépési helye a pedicularis teknőn.

deltidialis lemezek: Brachiopodáknál a delthyrium oldalsó peremén növvő két lemez, melyek a nyílást részben vagy egészben elzárják.

dendroid korallum: fasciculált koralltelep, szabálytalanul elágazó korallitokkal.

denticle: fogacska. A korallit septumán megjelenő fogacsoltság.

desma: gyökérszerű kinövések a szivacsstűn, melyekkel a szivacsstűk összenőhetnek szilárd, masszív szerkezetet alkotva a Demospongiákban.

desmodont zár: olyan zárszerkezet a kagylóknál, amikor nincsenek vagy erősen redukáltak a fogak és helyette a beak (csúcs) alatt egy-két hosszanti borda jelenik meg (pl. *Mya*, *Pholodomya*).

detrituszfaló: ld. üledékfaló.

dexter: jobb.

dextralis: a trochospiralisan feltekeredett forma, jobbra, azaz az óramutató járásával megegyező irányban tekeredik.

diactin: mindkét végén hegyes, monaxon Calcarea szivacsstű-típus.

diaphanotheca: a Fusulina Foraminiferák házfalának átlátszó alveoláris rétege a tectum és az alsó tectorium között.

diductor: Brachiopodáknál a két teknő szétnyitására szolgáló izmok.

dimerous: kétrétegű vörösalga thallus.

dimorfizmus: ld. nemzedékváltás.

dimyaria: két izombenyomattal rendelkező kagylóteknő.

dinosporin: sporopolleninhez hasonlóan biopolimerek keveréke, csak a Dinoflagelláták cisztájára jellemző.

diploid: ld. meiosis.

discoidalis: magános korallok gyorsan szétterülő, lapossá váló korallum típusa.

dissepimentum: a szabálytalan Archaeocyathaknál a ház belső részében felfelé domborodó vázelem, újabban vesicle (hólyag). A Hydrozoák vázának (coenesteum) a gastro- és dactylopórusokat alulról lezáró vízszintes vázelem. A koralloknál kicsi, hólyagos, sejtszerű lemez a korallit peremi részén.

diszfotikus zóna: oligofotikus zóna. vizes környezetek azon zónája, a fotikus zóna része az eufotikus zóna alatt, ahová a fény még lehatol, általában a mai tengereknél kb. 1000 m-ig.

díszített kőbél: a fossziliák olyan megőrződése, mely úgy keletkezik, hogy az élőlény váza üledékkal kitöltődik, majd a már közetté vált üledékben a váz kioldódik. Az így keletkezett üreg a rétegterhelés következtében bezáródik, azaz a váz felszínének lenyomata rápréselődik a kőbélre. A díszített kőbélen emiatt a váz külső (pl. bordák) és belső oldalának morfológiai bélyegei (pl. izombenyomatok) együtt megfigyelhetők.

disztális: parttól távolabbi.

dorsalis, dorzális: háti. A vázak háti oldala, pl. a külsővázis Cephalopodáknál a kanyarulatnak a megelőző kanyarulattal érintkező része. Coleoideáknál az az oldal, ahol a proostracum található.

dorsalis perem: Bivalviák és Ostracodák háti, a zárszerkezetet hordozó pereme.

downcore: a vízi környezetekben a mintavevőt az aljzatba mélyesztve veszik a mintát.

dysoxikus: oxigénben szegény.

E, É

ectosipho: Nautiloideák siphocsövének fala, ami a septumnyakból és az összekötő gyűrűkből áll.

egyszerű szájadék: a Foraminiferák egy nyílásból álló szájadéka.

él, keel: élt-viselő (keeled). pl. a nem-tüskés plankton Foraminiferák egy részénél, kamrákon egy vagy két imperforált él jelenik meg.

ellenseptum: koralloknál a cardinalis septummal szemben elhelyezkedő protoseptum.

elliptonicus: Ammonoideák váz típusa, melynél az utolsó fél vagy egész kanyarulat eltér a szabályos spirális felcsavarodástól.

élőkövület: olyan élőlény, melynek alaki bélyegei hosszú ideje nem, vagy nagyon kevésbé változtak.

elsődleges septum: ld. protoseptum.

elsődleges szájadék: a Foraminiferák növekedése során, az utolsó kamrán megjelenő szájadék, amin keresztül az ectoplazma a külvilágba jut.

embrionális apparatus: embrionális szerkezet, a nagyforaminiferák kezdőkamrájából és a további néhány kamrából álló szerkezet, ami a nagyforaminifera első, lebegésre képes váza. A rendszertan szempontjából alapvető fontosságú karakter.

endolithikus: kőzetbe befúrva él. pl. *Lithophaga*.

endosiphonalis szerkezet: Nautiloideáknál a siphotölcsérben kialakuló lemezes vagy csöves struktúra.

epibentosz: az üledékfelszínen élő szervezet.

epikontinentális tenger: kontinentális lemezen lévő tenger.

epipelágikus: a pelágikus régióban a vízoszlop felső 200 métere.

epitheca: Archaeocyathák legelső vázeleme, a rögzítést szolgálta; a koralloknál a korallitot oldalról övező szilárd hüvely. a Dinoflagelláták vázának a thecanak a felső része. A Diatomák, felső, nagyobb techaja, ami az epivalvusból és az epicingulumból áll.

equatoriális metszet: A planispirálisan feltekeredő Foraminiferáknál a feltekeredés tengelyére merőleges metszet.

equatoriális nézet: spórák és pollenszemcsék proximális nézetre merőleges nézete.

esztuárium: tölcseértorkolatú folyók és a tenger találkozásánál, az édesvíz és a sósvíz keveredése folytán kialakult brakkvízi környezet.

eufotikus zóna: vizes környezetekben a fotikus zóna legfelső része, kb. 50 m-ig.

eukarióta: Az eukarióta sejtekben membránnal határolt sejtalkotók vannak, így a sejtmag is elkülönül. Az örökítő anyag, a több fonál alakú DNS-molekula, amelyekhez szerkezeti fehérjék kapcsolódnak. A sejtek mérete leggyakrabban 10 -100 mikrométer.

eurihalin: a sótartalom változását tág határok között elviselő élőlény.

eurioök: a környezeti változásokat jól viselő élőlény.

euriterm: a hőmérséklet változását tág határok között elviselő élőlény.

euxin: teljesen oxigén mentes.

evolút váz: olyan váz, amelynél minden kanyarulat látható, mivel a kanyarulatok tökéletlenül fedi az előzőket. Külsővázis Cephelopodáknál az egymással éppen csak érintkező kanyarulatokból álló váz, melynél a köldök tág.

exotheca: koralloknál a korallfalon kívül elhelyezkedő dissepimentumok összefoglaló neve.

F

fagotróf: alakos táplálékot fogyasztó.

fam.: a familia rövidítése.

familia: család.

farokhéj: a Chiton legutolsó, félkör alakú héja.

fasciculált korallum: olyan koralltelep, mely hengeres, egymással nem érintkező korallitokból áll.

fehéhj: a Chiton legelső, félkör alakú héja.

fenotipikus csomó: az Ostracoda teknőkön környezeti hatásra megjelenő csomók.

filamentum: szál, szálas megjelenésű vázelem.

filtráló: a táplálékát a vízből kiszűrő élőlény, a szűrőszerve (általában kopolyú) réseinek méreténél csak nagyobb táplálék kiszűrésére képes.

fitoplankton: autotróf táplálkozású plankton élőlények.

fixigena: Trilobiták fejpajzsának a glabella mentén, az arcvarraton belül lévő része.

flap: fül-alakú vázelem a Foraminiferák néhány utolsó kamrájában a szájadéktól a kamrák belső része felé nyúlik.

floém (phloem): háncsrész. Az edényes növényekben a két szállítószövet egyike, a fás szárú növények esetében a kéreg legbelső rétege. Fő feladata a fotoszintézis során létrejött, vízben oldható szerves tápanyagok (asszimilációs termékek, különösen a szacharóz) szállítása, transzlokációja a növényben.

fluviatilis: folyóvízi környezet.

fog: egyes Foraminiferáknál és egyes Gastropodáknál a szájadéket leszűkítő fogszerű vázelemek; kagylóknál fogszerű kiemelkedések a teknők záros peremén, fogmedrek választják el őket és a szemközti teknő fogmedreibe illenek; Ostracodáknál a zárszerkezet szélső, kiemelkedő elemei, melyek a szemközti teknő fogmedrébe illenek.

foglemez, tooth plate: a Foraminiferáknál, gyakran csak a legutolsó néhány kamrában megőrződő, a szájadéktól a kezdőkamra felé induló nyelv-alakú vázelem, ami csövet (siphót) is formálhat.

fogmedrek: a zárszerkezet bemélyedő elemei, melyek a szemközti teknő fogainak befogadására valók.

foramen: kör alakú nyílás. pl. a Brachiopodáknál körkörös nyílás a nyél kilépésére.

formanemzetség: 1. a növények különböző szervei (pl. szaporító szerv, levél, szár, gyökér) általában külön fosszilizálódnak. Emiatt egy növényfajnak a külön megtalált részeiről nehezen lehet igazolni, hogy ahhoz az egy növényfajhoz tartoznak. Így a külön megtalált részeket külön

nevezik el, alapvetően a morfológia alapján, azaz formanemzetségeket hoznak létre. A formanemzetségeken belül különböző fajokat különíthetnek el. A rendszertani hovatartozás bizonytalansága csak a család szintnél magasabb szintű vagy informális (pl. turma) besorolást tesz lehetővé. 2. Azoknál a fossziliáknál is formanemzetségről beszélünk, amikor kihalt élőlényről van szó és kevés ismeretünk van magáról az élőlényről pl. Acritarcha, Chitinozoa, Conodonta.

főseptumok: a koralloknál a pro (proto)- és metaseptumok összessége.

fossil-taxon: a szervnemzetség és a formanemzetség helyett használható gyűjtőfogalom.

fossula: koralloknál a septumok közötti tér.

Fossziliákat más palinomorfához hasonló eljárással nyerik ki a kőzetekből, és preparátumokban (smear-slide= kenet) vizsgálják.

fortikus zóna: vizes környezetek azon zónája, ahol a fotoszintetizáló élőlények élnek, általában a mai tengereknél kb. 200 m-ig

frontalis izomheg: az Ostracoda teknő belső felszínén, a záróizomhegek előtt megjelenő izomhegek.

frustula: a Diatomák opál ($\text{SiO}_2 + \text{H}_2\text{O}$) anyagú két részből, két thecaból álló váza, 1-2000 mikron (10-100 mikron) méretű. Legtöbbször egyetlen sejt, de alkothat szális vagy köteges megjelenésű kolóniákat (telepeket) is. Felszíne különböző alakú és elrendezésű pórusosokkal átjárt, ezeken felül hasítékok, tüskék, hidak, szemölcsök stb. jelenhetnek meg rajtuk, mint díszítő elemek.

fül: ld. auricula.

furadék: (mély)furásos vizsgálatok során a fúró által összetört anyag a fúróiszappal együtt.

furca: rákoknál az utolsó abdomenszelvény páros (villás) caudalis függeléke.

G

gastroporus: Hydrozoák gastrozoidjának ürege a vázban (coenosarcban).

gastrozoid: Hydrozoák rövid, hengeres polipja, 4 nagyobb tapogatóval és szájadékkal (táplálkozó egyed).

gen.: a genus rövidítése.

gena: Trilobiták fejpajzsának két oldallebenye.

genalis tüske: Trilobitáknál a genalis sarok hegyes, hátrafelé irányuló meghosszabbodása.

genus: nemzetség vagy nem.

glabella: Trilobiták fejpajzsának közepén kiemelkedő tengelyi része.

gödörkézettség (punctate): az Ostracoda teknőfelszín apró bemélyedésekből álló díszítése.

goniatitid lobavonal: Ammonoideáknál olyan varratvonal, melynél sem a nyergek, sem a lobák nem osztottak.

gonozoid: ld. ampulla.

granula: szemcse.

gyroconicus: Nautiloideáknál az egymással nem érintkező kanyarulatokból álló, lazán felcsavarodott váz.

gyrogonit: fosszilis oogonium, azaz a Charak női ivarszerve, ami elmeszesedhet, de a szervesanyagúak is fosszilizálódhatnak.

H

hadális öv: mélytengeri árkok általában 6000 m-nél mélyebbek, használják a pelágikus régió legmélyebb részére is.

haploid: ld. meiosis.

haptonema: a Haptophytak (pl. Coccolithophoridaek) flagella-szerű fagotróf táplálkozásra alkalmas sejtszerve.

haránt díszítés: ld. axialis díszítés.

harántmetszet: a felcsavarodási tengelyre merőleges metszet (ld. aequatorialis metszet).

hátsó perem: posterior perem. pl. Ostracodáknál a potroh irányában lévő teknőperemrész.

héjas kőbél: a fosszíliák olyan megőrződése, mely úgy keletkezik, hogy az élőlény vázának belsőüregeit az üledék tölti ki.

hermatipikus korall: olyan korall, ami zátonyokat épít, lehet zooxantella (Dinoflagellata) szimbiontája, ami táplálékául is szolgál. Vannak mélyvízi, az afotikus zónában élő korallokból álló zátonyok is, ezeknek nincs szimbiontája.

heterococcolith: a Coccolithophoridae-k életciklusa során a kétszeres génkészletű, diploid egyed váza, ami különböző méretű és alakú szabályosan elrendezett kalcit kristályokból áll. A típusai a muralith, placolith és a planolith.

heterodont zár: olyan kagylózár, amely kevés, alakra és elhelyezkedésre eltérő fogból áll.

heteromorph: Ammonoideáknál az egysíkú spirálban, egymást érintő kanyarulatokkal épülő váztól eltérő alakú mindenféle váz.

heteromyaria: olyan kagylóteknő, melyben a mellső záróizom kevésbé fejlett, mint a hátsó.

heteropygidiumos: Trilobita váz típus, melynél a pygidium kisebb, mint a cephalon.

hexactin: 6 ágú Calcarea szivacs típus.

hiperszalín: túlsós víz, melynek sótartalma 40-80‰.

holococcolith: a Coccolithophoridae-k életciklusa során az egyszeres génkészletű, haploid egyed váza, ami nagyon kisméretű (> 0,1 mikron) kalcit vagy aragonit kristályokból áll, ritkán fosszilizálódik.

holoplankton: olyan plankton élőlény, mely teljes életciklusát a vízoszlop felső részében lebegve tölti.

homloklemez: Foraminiferáknál az utolsó kamra mellső fala, amelyen egy vagy több szájadék helyezkedik el.

homomyaria: közel egyforma két izombenyomattal rendelkező kagylóteknő.

hosszanti díszítés: ld. spirális díszítés.

hosszanti metszet: a váznak a felcsavarodási tengellyel párhuzamos metszete (ld. axiális metszet).

hypotheca: a Dinoflagelláták vázának, a thecanak az alsó része, ezen van a sulcus. A Diatomák, alsó, kisebb thecaja, ami a hypoalvusból és a hypocingulumból áll.

I, Í

ichnológia: az biológia egy tudományága, mely életnyomokkal foglalkozik.

ichnospecies: nyomfosszília faj.

imperforált váz/ porcelánváz: a Miliolina Foraminiferáknál olyan többrétegű mészváz (magnézium gazdag kalcit), amelyben biztosan van szabálytalan elrendeződésű kalcitkristályokból álló réteg. A vázat felépítő kalcit kristályokat az élőlény a sejten belül, a sejtsejtszervében (Golgi-készülék) választja ki, majd a sejtfalra helyezi. Általában (kivétel néhány triász forma) igazi pórusok nélküli, azaz a váz külső oldaláról induló mélyedések nem hatolnak át a ház falán. A nevét a váz külső fehér, porcelánra emlékeztető megjelenése alapján kapta. Csiszolatban homogén barnás-fekete.

in situ: helyben maradt, nem szállítódott el.

inaequilateralis teknő: olyan kagylóteknő, melynek búbja a mellső vagy hátsó perem felé eltolódott, így a búbon keresztül szimmetriasík nem fektethető.

inaequivalvis váz: olyan kagylóváz, amelynek teknői méretben, alakban vagy domborúságban eltérőek, köztük szimmetriasík nem fektethető.

inaperturate: pollen szemcse látható csírányílás nélkül.

inbentosz: infaunális. az üledékben élő szervezet.

incertae sedis: ismeretlen eredetű.

index fosszília, vagy korjelző ősmaradvány: olyan ősmaradvány (függetlenül a megőrződése típusától pl. nyom, kőbél stb), amely felhasználható egy adott kőzet relatív korának meghatározásához, a biosztratigráfia eszközeinek használatával. Jellemzik a rövid időbeli, de széles földrajzi elterjedés, a karakteres morfológiai bélyegek, azaz viszonylag könnyen és egyértelműen beazonosítható és a gyakoriság.

inductura: a Gastropodák vázának a belső ajkán megjelenő vastag, fényes mészlerakódás.

integripalliata köpenyvonal: kagylók sinus nélküli köpenyvonal.

interambulacralis öv: tengeri sünök vázán öt, az ambulacralis övekkel váltakozó helyzetű, pórusmentes táblákból álló mező.

intervallum: Archaeocyatháknál a külső és belső fal között elhelyezkedő üreg.

invertibrata: gerinctelen.

involut váz: olyan váz, amelynél a (fiatalabb) kanyarulatok beburkolják megelőzőt (idősebbeket).

isodont zár: olyan kagylózár, amely a búbhoz viszonyítva szimmetrikusan elhelyezkedő két kampószerű fogból és két fogmederből áll mindkét teknőben.

isomyaria: ld. homomyaria

isopygidiumos: Trilobita váz típus, melynél a pygidium és a cephalon mérete azonos

isotrop planispiralis: a csigáknál a planispirálisan feltekeredő váz a feltekeredés tengelyére merőleges síkra szimmetrikus.

isp.: az ichnospecies rövidítése

ivari dimorfizmus: a hímek és a nőstények feltűnő alaki, méretbeli vagy díszítésbeli eltérése egyazon fajnál

izombenyomatok: teknőekkel rendelkező élőlények pl. kagylók, Brachiopodák, kagylósrákok teknőinek belső felszínén a a nyitó- (diduktor), záróizmok (adduktor), valamint a láb, mandibularis és a visceralis izmok rögzülési helye. Főként a záróizmok nyomára használják.

izomheg: az Ostracoda teknő belső felszínén az különböző izmok (rágó, teknőket záró) tapadási helye.

J

jugalis area: a Chiton héjainak középső, kiemelkedő része

jugum: gerinc, hosszanti kiemelkedés

K

kamra: a váz septumokkal határolt része (pl. Foraminiferák, Archaeocyatha Cephalopoda).

kamrácska: a nagyforaminiferák kamráinak, különböző vázelemekkel tovább osztott része.

kamravarrat: ld. sutura.

kanyarulat: spirálisan felcsavarodott váz 360°-ot kitevő spirál része.

keriotheca: a nagyforaminiferáknál a ház falának belső oldalán megjelenő méhsejt- szerű réteg, a Fusulina Foraminiferáknál a tectum alatt jelenhet meg.

kőbél: a fossziliák olyan megőrződése, mely úgy keletkezik, hogy az élőlény váza üledékkel kitöltődik, majd a már közetté vált üledékben váz kioldódik. Így a váz belső morfológiáját mutató kőbél és a váz külső felszínének negatív formája, azaz lenyomata keletkezik.

köldök: umbilicus. a planispirális Foraminiferáknál, Gastropodáknál és Cephalopodáknál a váz centrumában lévő mindkét oldali bemélyedés. Ezeknél a csoportoknál a trochospirálisan feltekeredett váz esetében kanyarulat belső kamraperemeinek tökéletlen kapcsolódásának következtében keletkező mélyedés.

köldökgomb. Foraminiferáknál vagy Gastropodáknál a köldökben található gombszerű kiemelkedés.

köldökoldal: umbilicalis oldal. a trochospirálisan feltekeredő Foraminiferák vázának azon oldala, amelyen csak az utolsó kanyarulat látható.

komprimált: Ammonoideáknál oldalirányban lapított kanyarulat-keresztmetszet, ahol a magasság nagyobb a szélességnél.

koncentrikus díszítőelemek: kagylóknál a növekedési vonalakkal párhuzamosan elhelyezkedő díszítőelemek.

kontinentális lejtő: a kontinensek peremi részének a selftől az óceán régió felé eső meredek hajlásszögű része.

kontinentális self: ld. self.

köpenyvonala: kagylók köpenyének rögzülési nyoma a belső teknőfelszínen. A teknő alsó pereme közelében fut a záróizom-benyomatok között.

koprofág: ürülékfaló.

korallit: a telepes korallok korallgyeदेinek, polipjainak a külső váza.

korallum: telepes vagy magános korallok külső váza.

kovaváz: opálváz. víztartalmú amorf SiO₂-ből felépülő váz.

központi area: a Chiton héjainak középső része.

központi izomheg: az Ostracoda teknő belső felszínén, középtájon a különféle izmok tapadási helyének csoportja.

központi üreg: Az Archaeocyathaknál a váz közepén elhelyezkedő üreg.

közteshéj: a Chiton 6 középső héja, amik mozgathatóan izesülnek.

kryptodont zár: olyan kagylózár, amelynél a zárosperem csak enyhén fogacsolt, igazi fogak nincsenek.

külső ajak: csigák szájadékperemének külső része, mely az utolsó és az utolsó előtti kanyarulat közti varrat és a columella alsó része között van.

külső fal: az Archaeocyathak külső, kisméretű pórusokkal áttört váz része.

L

lakókamra: külsővázas Cephalopodáknál nagy, osztatlan rész a váz elülső tájékán, amelyen az apertura nyílik és amelyben az állat lágyteste helyezkedett el.

lakusztris: tavi.

lamella, lamina: vékony lemez. A Foraminiferáknál ezek a laminák azonos felépítésűek.

lateralia: függelék, a Dasycladales algák tengely sejtjéből kiágazó egyenes vagy szétágazó nyúlványok, amik helyét a thalluson üregek jelzik. A thalluson való elhelyezkedésük alapján megkülönböztetünk aspondyl, metaspondyl és euspondyl típusokat. A Dasycladaceák evolúciója során ezek a típusok egymás után jelentek meg.

lateralis area: a Chiton héjain két oldalt a pleuralis areával határos háromszögletű területek, általában eltérő díszítésűek.

lateralis fogak: a heterodont kagylózár azon fogai, amelyek a búb előtt és mögött helyezkednek el és többé-kevésbé párhuzamosak a zárosperemmel.

lateralis kamrasorok: a nagyforaminiferáknál az aequatorialis kamrasor/ok alatt és felett elhelyezkedő kamrasorok.

legelők: minden olyan élőlény, ami Archaeat (pl. biofilmet), Protistát (pl. algát), növényt vagy gombát eszik.

lenyomat: ld. kőbél.

leucon: több ostoros kamrarétegből álló összetett szivacs típus.

librigena: Trilobitáknál a gena peremi, a varratvonalon kívül eső része.

ligamentum area: az a terület ahova a ligamentum rögzül, rögzülést megnyúlt (ligamentumárok) vagy kerekded (ligamentum gödör) bemélyedések segítik.

ligamentum: a kagylóteknőket kívülről összekötő és azok nyitására szolgáló rugalmas szerves anyagú pánt.

litorális zóna: vízi környezetek (tenger, tó folyó) parti zónája, a hullámbázisig vagy a legnagyobb apályszintig tart.

loba: Ammonoideáknál a varratvonal (lobavonal) hátrafelé, a kezdőkamra felé irányuló eleme.

lobavonal: Ammonoideáknál a kamraválaszfal és a vázfal belső felületének érintkezési vonala.

lobus: Nautiloideáknál hátrafelé, a kezdőkamra irányába domboruló elem a varraton.

longiconicus: Nautiloideák hosszú, karesú, fokozatosan kiszélesedő váz típusa.

lucinoid zár: olyan heterodont kagyló zár szerkezet, amelynél mindkét teknőben két cardinalis és egy vagy két lateralis fog van.

lunula: holdacska. pl. a kagylóknál a a búb előtti mélyedés.

M

macroconch: dimorf ammoniteszpárok nagyobb, egyszerű peristomájú tagja.

macropygidiumos: Trilobita váz típus, melynél a pygidium nagyobb, mint a cephalon.

magfúrás: (mély)fúrásos vizsgálatok során a fúrómagot vesznek.

makrofosszília: olyan ősmaradvány, ami szabad szemmel is jól tanulmányozható, fajra meghatározható.

makrospóra (macrospora): ld. megaspora.

makroszférás nemzedék: A Foraminiferáknál az ivarosán szaporodó, nagy kezdőkamrájú, de kisebb vázzal rendelkező forma. Lehet haploid vagy diploid.

malacológia: a molluszkákkal foglalkozó tudomány.

mandibula: Ostracodák harmadik végtagpárja, mely táplálkozásban használatos.

mandibularis hegek: az Ostracoda teknő belső felszínén az állkapocsi izmok rögzülési helye.

marginális csatorna: A Nummulites-félék vázában peremi részén kialakult marginális csatornák hozzák létre a marginális zsinórt (marginál cord).

marginális póruscsatorna: az Ostracodáknál a két teknőlemez összeforrási síkjában, a teknő belseje felől kifelé haladó, de ezen belül változatos lefutású csatornák. Számuk, alakjuk fontos rendszertani bélyeg.

marginális: a szélen levő.

másodlagos szájadék: a Foraminiferák növekedése során az utolsó kamrán megjelenő szájadékon kívül, az idősebb kamrákon megjelenő nyílások.

maxilla: Ostracodák negyedik végtagpárja, mely táplálkozásban használatos.

meandroid telep: koralltelep, melyben a tekergőző sorokba rendeződött korallitokat csak két oldalról határolják falak.

megaspora: olyan spóra vagy pollen szemcse aminek mérete 200 µm-nál nagyobb

measclerit: a szivacsok nagyobb méretű tüje.

meiosis: az eukarióta sejtek számfelező osztódása, melynek során a kétszeres kromoszómakészletű, diploid sejtekből egyszeres kromoszómaszerelvényű, haploid utódsejtek képződnek. A Foraminiferák esetében ez az ivartalanul szaporodó (agamont) generáció szaporodási módja.

mellékseptum: koralloknál a két főseptum közé iktató, viszonylag rövid septum.

melső perem: az Ostracodáknál, a fej irányában, anterior irányban elhelyezkedő teknő perem.

meroplankton: olyan plankton élőlény, mely életciklusának csak egy részét, általában a szaporodási időszakot tölti a vízoszlop felső részében lebegve.

mesopelágikus: a pelágikus régióban a vízoszlop 200-1000 méteres mélysége.

metaseptum: másodlagos septum, a protoseptumok mellett a korallok főseptumai.

microconch: dimorf ammoniteszpárok kisebb, a peristomán függelékeket viselő tagja.

microgranulált kalcitváz: a Fusulinakra jellemző, de más Foraminiferáknál is megjelenő olyan mészanyagú váztypus. A vázat felépítő granulákat (Mg-szegény kalcit vagy aragonit szemcséket) az élőlény a sejten belül, sejtiszervében (Golgi-készülék) választja ki, majd a sejtfalra helyezi több rétegben. A rétegekben a granulák vagy rendezetlenül vagy oszlopokba rendezetten helyezkedhetnek el. Ez első esetben a csiszolatban a megjelenés sötét, de nem homogén, az utóbbi esetben sugaras kalcit-hoz hasonlít.

micropygidiumos: Trilobita váztypus a cephalonhoz képest igen kicsi pygidiummal.

microsclerit: kisméretű szivacsstűk, kb. 1/10-e a megascleriteknek.

mikrobialit: mikrobák (prokarioták) vagy gombák élettevékenysége következtében létrejött szerkezetek pl. sztromatolit.

mikrofosszília: olyan ősmaradvány, ami szabad szemmel vizsgálva nem határozható meg fajra, gyakran magasabb rendszertani szinten sem. Lehet eleve kicsi, vagy egy nagyobb élőlény része.

mikropaleontológia: Alapvetően a mikrofossziliákat tanulmányozó tudományág az őslénytanon belül. Rajtuk kívül szemmel jól látható élőlények, például a korallok és bryozoák is ide tartoznak, mivel a meghatározásukhoz a szabad szemmel történő vizsgálat nem elegendő.

mikroplankton: olyan plankton élőlények, melyek mérete 20-200 µm.

mikroszférás nemzedék: A Foraminiferáknál az ivartalanul szaporodó, kis kezdőkamrájú, több kamrával így nagyobb vázzal rendelkező forma, A forma.

miospóra: olyan spóra vagy pollen szemcse, aminek mérete 200 µm-nál kisebb.

mitózis: az eukarióta sejtek számtartó osztódása, ami diploid és haploid sejtek esetében egyaránt végbemehet. Az osztódó sejtnél megfelelően két egyforma diploid vagy két egyforma haploid sejt jön létre.

monactin: egyik végén hegyes, másik végén tompa monaxon Calcarea szivacsstű-typus.

monaxon: egytengelyű szivacsstű-typus.

Monera: Prokarióta élőlények tartoznak ide, mint a Baktériumok és Archaeák (mikrobák).

monomerous: egyrétegű vörösalga thallus.

monomyaria: egy izombenyomattal rendelkező kagylóteknő.

monosaccate: egy légszákos pollenszemcse

monosulcate: pollenszemcse egy sulcussal.

murolith: a Coccolithophoridae heterococcolith típus. Két kristály egységből áll, egy gyengén fejlett centrális területből és egy falszerű peremből.

myophora: izmok tapadására szolgáló nyúlvány a Rudista kagylóknál.

N

n., nov.: novum, azaz az új rövidítése.

nagyforaminifera (larger foraminifera): általában nagy méretű 1 mm- 1 cm (max. 15cm!) bentosz foraminiferák; valamennyi váz-összetétel típusból kialakultak nagyforaminiferák: karbon-perm: Fusulina, triász-Involutina, jura-kréta: agglutináltak, kréta-ma:Miliolina, paleocén-ma: Rotalina; jellegzetes, bonyolult belső szerkezet alapján könnyen felismerhetők, a kamrák további részekre, kamrácskákra osztottak, emiatt komplex foraminiferáknak is szokták nevezni őket; a ház külső falának belső részén az ún. keriothecalis szerkezet van, ami vízszintes (beam) és függőleges (rafter) vázelemekből épülhet fel; az embrionális rész általában összetett ez az embrionális apparatus, ami ugyancsak fontos rendszertani bélyeg; a pontos rendszertani besorolásuk a váz belső szerkezetén alapszik, így csak vékonycsiszolati metszetek (esetleg mikroCT felvétel) alapján lehetséges; jellemzi őket a dimorfizmus (vagy trimorfizmus), azaz az életciklusuk során más alakú vázat választanak ki. Ezek alapján megkülönböztetjük az ivaros (gamont) szaporodó, nagy kezdőkamrájú, ún. makroszférás vagy „A” generációs formát, aminek a váza általában kisebb, és az ivartalanul (agamont) szaporodó ún. mikroszférás vagy „B” generációs formát. Az ivaros szaporodók között lehet haploid vagy diploid forma, melyek váza ugyancsak eltérő lehet ilyenkor megkülönböztetik az A1 és az A2 (schizodont) generációt; tápanyagban szegény, sekély meleg vízű, általában normálsós (de túl-vagy csökkent sós vízi környezetet is elviselik) tengerekben, különböző szimbiontákkal élnek (éltek?); általában k-stratégisták; gyakran közetalkotó mennyiségben fordul élő (mono-) oligospecifikus együttesekben; mivel az evolúciójuk gyors, a vázuk jellegzetes, és az embrionális állapotuk planktonikus, – így gyorsan tud terjedni – jó index fosszíliák.

nannofosszília: minden 63 µm-nél kisebb fosszília, lehet egy nagyobb része is

nannoplankton: minden 63 µm-nél kisebb plankton élőlény és annak vázeleme.

nektonikus: aktívan úszó életmódú élőlény.

nemzedékváltás: pl. a Foraminiferáknál az ivaros (makroszférás vagy gamont) és az ivartalanul (mikroszférás, vagy agamont vagy skizont) szaporodó nemzedékek váltakozása. Ezek váza eltérő, azaz dimorfizmus jelensége lép fel. (B' forma).

nepioconch: a kagyló lárva váza.

neritikus: a parthoz közeli, a kontinentális shelf feletti régió.

nodus: csomó, dudor. 1. Sphenopsidáknál (zsurlók) földfeletti hajtása a nodusoknál örvösen elágazik, a levelek is itt jelennek, a nodusok közötti részen (internódium) nincs elágazás. 2. A külső vázas Cephalopódáknál a vázat díszítő csomó.

non-coaxialis: nem közös tengelyű elrendezésű vörösalga thallus.

normál pórus: az Ostracodáknál, a meszes teknőt áttörő pórusok, melyek az érzékelő kitinszőrők szabadba jutását biztosítják.

növekedési vonal/ növedékvonal: A makrofossziliák héján a szakaszos kiválasztás következtében megjelenő finom vonalak. A csigáknál a szájadék megelőző helyzeteinek nyomai. Többé-kevésbé határozott vonalak a külső vázfelszínen a külső ajakkal párhuzamosan, a sapka alakú formáknál koncentrikusan. Kagylóknál és Brachiopodáknál a teknő fokozatos növekedésének nyomai a búb körüli koncentrikus vonalak formájában, melyek párhuzamosak a váz peremével.

nyak: némely Foraminifera szájadéka a kamra nyúlványán, erősen elkeskenyedő részén, a nyakon van.

nyereg: ld. sella

nympha: a kagylók ligamentumának félhold alakú tapadási helye.

nyugalmi ciszta: a Dinoflagelláták életsiklusa során az ivaros szaporodás előtt a fajok egy része a sejtfalon belül egy kémiaiilag stabil és ellenálló falat választ ki, mely anyaga leggyakrabban a dinosporin, de lehet kalcit (ezek a Calcisphaerak) illetve kova is. A morfológia alapján a két fő típus a proximate és a chorate ciszta.

nyúlvány: a Dinoflagelláták chorate nyugalmi cisztáján megjelenő váz elemek, melyek végződése és szerkezete fontos rendszertani bélyeg, míg a hossza a sótartalommal fordítottan arányos.

O, Ó, Ö, Ő

oligofotikus zóna: ld. diszfotikus zóna.

operculum: koralloknál a calix fedőszerű zárólemeze, mely több részből állhat. Csigáknál meszes vagy szerves anyagú képződmény a láb hátsó részén, mely a szájadék elzárására szolgál.

opisthogyralis: ld. csúcs.

ordo: rend.

orthoconicus: Nautiloideák egyenes váztípusa.

orthogyralis: ld. csúcs.

osculum: a szivacstest viszonylag nagy kivezetőnyílása.

összetett szájadék: multiple. a Foraminiferák több nyílásból álló szájadéka.

ostium: a szivacstest felszínén lévő apró bevezetőnyílás.

ostoros kamra: apró üreg a szivacstestben, melynek falán choanocyták helyezkednek el.

öv: a Chiton permi részén körbefutó, szoknyaszerű szerves anyagú váz rész, az tartja össze a héjakat. Felszínét aragonit és polysacharid anyagú tüskék, pikkelyek, vagy szemcsék boríthatják. A Diatomáknál az epicingulum és a hypocingulum egymásba illeszkedéséből álló kétréteges váz rész.

oxikus: oxigénben gazdag

oxyconicus: Ammonoideáknál diszkosz alakú keresztmetszet, kihegyesedő külső résszel, igen szűk köldökkel.

P

pachyodont zár: olyan kagylózár, ahol kevés tompa, alaktalan fog van.

paleobiogeográfia: az őslénytan egy tudományága, mely az egykor élt élőlények földrajzi elterjedésével foglalkozik.

paleobotanika: az őslénytan egy tudományága, mely fosszilis növényekkel foglalkozik.

paleoichnológia: az őslénytan egy tudományága, mely nyomfossziliákkal foglalkozik.

paleopathológia: az őslénytan egy tudományága, mely az élőlények patológikus elváltozásáival foglalkozik.

paleozoológia: az őslénytan egy tudományága, mely fosszilis állatokkal foglalkozik.

palinológia: a paleobotanika egy ága, mely spóra, pollen és egyéb szervesvázú mikrofossziliák tanulmányozásával foglalkozik.

palinomorfa: a szervesvázú mikrofossziliákon (spóra, pollen szemcse, Acritarcha, Dinoflagellata, Chitinozoa, Scolecodonta, garatfogak, foraminifera belső szerves váz= mikroforaminifera, Prasynophyta, Chara gyrogonit, telepes zöldalgák) kívül a növényi szőrök, gyökér- szár és levelél kutikula maradványok, valamint amorf szerves anyag összefoglaló neve, azaz minden ami egy palinológiai feltárás után, mint szerves anyag a preparátumokban tanulmányozható.

palus: korallum axialis szerkezetében elhelyezkedő függőleges lemezke vagy oszlopocska.

paragaster: ld. cloaca.

paralikus: tengerparti, ahol a szárazföldön erős a tengeri behatás.

parietalis csatorna, rés: a Gastropodák szájadékának felső részén lévő bemélyedés vagy árokszerű bemetszés, mely az elhasznált víz kivezetésére szolgál.

patellata: térdkalács alakú.

pedicularis teknő: Brachiopodáknál általában a nagyobb (hasi, ventralis) teknő, melyen a nyélkilépés helye is található.

pedunculus: nyeles Cirripediák nyél része.

pelágikus: nyílt óceáni.

Pennales: kétoldali részarányos Diatomák, melyek egy részénél a raphe megjelenik.

pentactin: 5 ágú (4 egységben helyezkedik el, egy erre merőleges) Calcarea szivacsstű típus.

perforált üvegváz/hialinváz: Foraminiferáknál olyan mészváz (kalcit vagy/és aragonit), ahol a kalcitkristályok szabályosan helyezkednek el és a vázat pórusok törik át. A vázat az élőlény a sejt felszínén választja ki. Nevét arról kapta, hogy a jó megtartású vázak áttetszőek/átlátszóak,

azaz üvegszerűek. Csiszolatban sárgás színűek és sugaras megjelenésűek, a pórusok is gyakran felismerhetők.

peripheral filamentumok: (korábban "perithallus") a monomeros vörösalgák felső, a core filamentekre rányövő része.

periproct: tengeri sünök vázának a végbélnyílás körüli része.

peristoma: csigáknál és külsővázú Cephalopodáknál a szájadék pereme. Tengeri sünök vázának a száj körüli nyílása.

phaceloid telep: fasciculált koralltelep többé-kevésbé párhuzamos, néha nyúlványokkal összeérő korallitokkal.

phaneromphalus: nyílt köldökű csigaváz.

phragmoconus: külsővázú Cephalopodáknál a váz kamrázott része. Coleoideáknál a váz kúp alakú, vékony falú, kamrázott része.

phylum: törzs a Linne-féle rendszertanban.

pinnae: növények összetett levelének a főérhez csatlakozó levelei.

pinnulae: növények összetett levelének a mellékerekhez csatlakozó levelecskéi.

piramidalis: négyszögletes gúla alakú korallumtípus.

placolith: a Coccolithophoridae heterococcolith típus. Szűk centrális területből és két vagy több karimából melyek a belső felükön összekapcsolódnak abroncs-szerűen, kifelé nyitottak.

planispirális váz: egy síkban felcsavart váz.

plankton: lebegő életmódú élőlény.

planolith: a Coccolithophoridae heterococcolith típus. Kerek vagy elliptikus körvonalú, tág nyitott vagy zárt centrális területből és gyengén fejlett peremi zónából áll.

planulált: Ammonoideák váz típusa közepesen evolút felcsavarodással, komprimált keresztmetszettel, tág köldökkel és lekerekített külső résszel.

platyconicus: Ammonoideák komprimált kanyarulat-keresztmetszetű váz típusa.

Platycopa-szignál: a platycopid ostracodák százalékos arányából becsült oxigénszint.

pleuralis area: a Chiton héjain két oldalt a jugummal határos háromszögletű területek, általában eltérő díszítésűek.

pleuron: a thorax és a pygidium két oldallebenye.

plica: Brachiopodáknál anterior nézetben a brachialis teknő felé hajló kiöblösödés a commissurán.

plocoid telep: koralltelep, melyben a korallitoknak van külön fala, de az összeköttetést dissepimentumok biztosítják.

polyactin: sok sugaras Demospongiae szivacsstű.

posterior: hátsó

posterior perem: az Ostracoda teknő hátsó pereme.

postigenous filamentumok: (korábban "perithallus"), a primigenusra merőlegesen elhelyezkedő később kialakult dimerous vörösalga vázrészek.

primigenous filamentumok: (korábban "hypothallus") az elsődlegesen kialakuló filamentumok a dimerous típusú zöldalgáknál.

prodissoconch: a kagyló embrió váza. a nepioconch azaz

prokarióta: A prokarióta sejtekben nincsenek membránnal határolt sejtalkotók, így sejtplazmájuk nem tagolódik elkülönült terekre. Nincs sejtmag. Az örökítő anyag, az egyetlen, gyűrű alakú DNS-molekula, amelyhez nem kapcsolódnak szerkezeti fehérjék, a sejtplazmában található. A sejtek mérete ~1 mikrométer.

proloculus: a Foraminiferák kezdőkamrája.

proostracum: Coleoideáknál a váz megnyúlt, lemezszerű, a phragmoconus dorsalis oldalához csatlakozó része.

proseptum, protoseptum: elsődleges septum, az elsőként kialakuló 6 septum a Scleractinia korallok egyedfejlődése során.

prosochete: szivacsstestben az ostoros kamrákba vezető beszívócsatorna.

prosogyralis: ld. csúcs

prosoporus: szivacsstestben a prosochete betorkolló nyílása a cortexen.

prosopyle: szivacsstestben az ostoros kamra beszívónyílása.

prosutura: Ammonoideáknál a váz kezdőkamrájának (protoconch) lobavonala.

protegulum: embrionális váz pl. Foraminifera, Brachiopoda

Protiszta (Protista vagy Protoctista): eukarióta egysejtű élőlények.

protoconch: embrionális váz a Gastropodák, külsővázú Cephalopodák első váza.

protoseptum: koralloknál a 6, elsőként kialakuló septum.

proximális nézet: spórák és pollenszemcsék a tapadási hely, azaz a dehiscencia vonalak felőli nézete.

proximális: parthoz közelebbi.

proximate ciszta: a Dinoflagelláták olyan nyugalmi cisztája, aminek a morfológiája megegyezik a mozgó állapotú sejtével.

pseudochitin: a Chitinozoák vázának (cisztájának) az anyaga.

pseudomorfóza: a fosszíliák olyan megőrződése, mely úgy keletkezik, hogy az élőlény váza üledékkal kitöltődik, majd a már kőzetté vált üledékben váz kioldódik és a helyét az odatokból kivált ásvány/ok (pl. kalcit, kova, pirit) töltik ki.

pseudoplankton: olyan élőlény, mely úszó vagy sodródó tárgyakra tapad.

pustula: pattanás-szerű kiemelkedés vázon.

pygidium: Trilobiták vázának hátulsó, a thoraxtól élesen elkülönülő része.

pyramidalis: lapos, egymással szöget bezáró oldalakkal határolt, gúlaszerű magános korallumtípus.

Q

quineloculina-szerű kamraelrendeződés: a Miliolina Foraminiferák jellegzetes kamraelrendeződése: a félkanyarulat hosszúságú cső-alakú kamrák a tér 5 különböző síkjában elrendezve.

R

rachis: növények levelének főtengele, főere

radialia: Crinozoák kelyhének felső részén elhelyezkedő radialis (ambulacralis) helyzetű öt kehelylemez.

radialis díszítőelemek: kagylóknál a búbtól sugárirányban szétfutó díszítőelemek. Ammonoideáknál a felcsavarodás központját véve sugárirányú díszítés (pl. borda).

radix: Crinozoáknál a nyelv gyökérszerű rögzítőrésze.

radula: a Chiton és a Gastropodák reszelő nyelve, kitin vagy különböző ásványok építhetik fel, pl. magnetit, goetit, lepidocrocit, francolit, dahlit és opal.

rafter: a nagyforaminiferák kamráit tovább osztó függőleges válaszfalak.

ragadozó: minden olyan élőlény, ami más heterotróf táplálkozású (kivéve gombák) élőlényeket fogyaszt.

rancok: az Ostracoda teknőfelszín a bordáknál kevésbé éles kiemelkedésből álló díszítése.

raphe: A kétoldali részarányos (Pennales) Diatomák egy részénél az egyik, vagy mindkét theca középvonalában megjelenő, hosszanti hasíték, melyen keresztül az ectoplazma kilép és a Diatoma aktív mozgását teszi lehetővé.

recézettség (reticulate): az Ostracoda teknőfelszín hálózatos, bordácskák által határolt szabályos vagy szabálytalan alakú és elrendeződésű díszítése.

rectilineáris: egyenesvonalú.

resiliophor: a resilium megtapadását szolgáló mélyedés vagy kiemelkedés a kagyló teknőkön belül.

resilium: a kagyló teknőkön belül elhelyezkedő szerves pánt (ligamentum), ami a teknők nyitását szolgálja.

résszalag: egyes csigákon az analis rést benövő mésszalag.

réteg (layer): A Foraminiferák vázának több, egymástól eltérő rétege.

retractor: visszahúzó izom, pl. a kagylók lábának visszahúzására, benyomatai a a teknő belső oldalán felismerhetők.

rhagon: ld. leucon.

rhizoma: gyöktörzs. földalatti módosult hajtás, legtöbbször vízszintesen, ritkán függőlegesen nő.

rhodolith: Rodosz-szigetről elnevezett vörösalga teleptípus, ami a vörösalgagyepék felszakításával és szőnyeg-szerű feltekerésével jön létre.

rhyncholit: Nautiloideák közül a Nautilida rend képviselőinek két részből álló, fordított papagáj csőrre hasonló rágószerve.

rostralis bemetszés: a Myodocopa Ostracodák mellső teknőperemén lévő U-alakú bemetszés, ami a nagyméretű, az úszáshoz evezőként használt, módosult exopodit kilépési helye.

rostrum: Ammonoideáknál a peristoma ventralis nyúlványa. Coleoideáknál a váz tömör, szivar alakú része, mely elülső részén a phragmoconust részben körülveszi; rostrum: a Myodocopa Ostracodák mellső teknőperemén lévő csőr-szerű nyúlvány, a nagyméretű, az úszáshoz evezőként használt, módosult exopodit kilépési helye felett, amit egy bemetszés (incisure) jelez a vázon.

rugae: ránc-szerű kiemelkedés.

S

scizodont zár: olyan kagylózár aminél a jobb teknőben két, a bal teknőben legalább egy a kettéágazó fog van (pl. *Trigonia*)

sclera, sclerit: szilárd váz rész, ld. spicula, vagy Holothuroideáknál a bőrben elszórt kalvit vázelemek.

scoleoid: féregszerű korallumtípus.

self: a kontinentális self a kontinensek kis lejtőszögű peremi része, amit víz borít, átlagos mélysége kb. 200 m. Használják tavak esetében is.

sella: külsőváz Cephelopodáknál a sutura/lobavonal előre, az apertura irányába domboruló eleme.

semiinvolut: átmeneti váztípus az involut és az evolut között.

septalis árok: korallok hosszirányú bemélyedése a korallfal külső felszínén, amely a fal belső felületén egy septumnak felel meg.

septum: a Foraminiferáknál és külsőváz Cephelopodáknál kamraválaszfal. A Coleoideáknál a phragmoconus kamráit elválasztó, óraüveg-szerűen homorú lemez. Archaeocyatháknál az intervallumot részekre osztó, függőleges, sugárirányú, pórusos mészlemez. Koralloknál sugárirányban elhelyezkedő, hosszanti lemezes vázrész.

serpenticonicus: külsőváz Cephelopodák sok kanyarulatból álló, felcsavarodott váztípusa. Egyes kagylóknál a búb alatt, a peremmel párhuzamosan elhelyezkedő mész lemez, a láb behúzó (retractor) izmok rögzülésére szolgál pl. a *Dreissena*-féléknél.

sinister: jobb.

sinistralis: a trochospiralisan feltekeredett forma, balra, azaz az óramutató járásával ellentétes irányban tekeredik.

sinupalliata köpenyvonal: kagylók sinusos köpenyvonala.

sinus: sinupalliata köpenyvonalú kagylóknál a köpenyvonal beöblösödése a hátsó záróizom-benyomat előtt.

sipho: A Foraminiferáknál a váz közepén elhelyezkedő cső, ami összekapcsolja a kamrákat. A csigáknál a köpeny csőszerű továbbnövekedése, mely a víznek a kopoltyúkhöz való vezetésére szolgál. Kagylóknál a víz a kopoltyúkhöz való vezetésére, illetve onnan elvezetésére szolgáló, a köpenyszegély megnyúlásából keletkező szimpla vagy dupla cső. Cephelopodáknál a septumokat áttörő cső, amivel a kamrák kapcsolatban vannak, illetve ennek segítségével történik a kamrákat kitöltő gáz- és folyadék-szabályozás.

siphocsatorna, csurgó: oldalán teljesen vagy tökéletlenül zárt rövid vagy megnyúlt cső a csigák szájadékának alsó (mellső) végén, mely a bevezető siphó kilépésére szolgál.

siphokivágás: csigáknál a siphocsatorna fejletlen, tökéletlenül zárt változata.

siphoszalag: egy vagy két hosszanti szalag a Rudista (főként a Radiolites-félék) bal, tülök.alakú teknőjének a felszínén, aminek eltérő a díszítése.

sótartalom: a vízben oldott sók súlyszázaléka ezrelékben kifejezve: édesvíz: 0-0,5 ‰, limnobraikk 0,5-6 ‰, csökkentsósvíz (brakk): 6-30 ‰, tengervíz: 30-40 ‰, túlsósvíz (hiperszalin): 40-80 ‰. Másik felosztás: >300‰ hyperhalin, 60 - 80‰---metahalin, 40‰---mixoeuhalin, 30‰---polyhalin, 18‰---mesohalin, 5‰---oligohalin.

sp.: a species rövidítése.

species: faj.

sphaericonicus: Ammonoideák involut, gömbszerű váztípusa szűk, bezáruló köldökkel.

spicula: szivacsstű. Octocoralliák esetén az autozoidok körül képződő apró mésztű.

spiculit: szivacsstűk tömeges felhalmozódásából kialakult kőzet.

spinula, spinule: kisméretű tűske a telepes korallum coenesteuman.

spira: csigáknál a kúposan spirális váz összes kanyarulata az utolsó kivételével.

spirális díszítés: csigáknál a spirálisan felcsavart háznak a varratvonalakkal párhuzamos díszítése.

spongiolit: kovaszivacsstűből kialakult kőzet.

spongocoeloma: ld. cloaca.

sporangium: spóratartó tok.

sporopollenin: spórák és pollenszemcsék kémiaiilag rendkívül stabil, enzimeknek és erős kémiai reagenseknek (lúgoknak, savaknak) ellenálló anyaga. Biopolimerek keveréke, amely főleg hosszú láncú zsírsavakat, fenilpropanoidokat, fenolokat és karotinoidok nyomait tartalmaz, feltehetően térhálós szerkezetben elrendezve, a nagyfokú rezisztenciája miatt azonban pontos kémiai összetétele nem ismert.

stolon: oszlop. A nagyforaminiferáknál a cső alakú nyílás a kamrák között.

subaxiális metszet: a vázak közel axiális metszete.

sulca: Brachiopodáknál anterior nézetben a pedicularis teknő felé hajló kiöblösödés a commissurán.

sulcalt: Ammonoideáknál a ventralis részen végighúzódo hosszanti árokkal jellemzett váz.

sulcus: a Dinoflagelláták thecaján a flagellák kilépési helyétől, pórusától a váz hossz tengelyében elhelyezkedő, a hypothecara kiterjedő mélyedés, amiben a hosszanti flagella felső része halad. ld. még colpus; az Ostracoda teknőn dorso-ventralis irányban haladó mélyedés.

sutura: varratvonal. A Foraminiferáknál és a Cephalopodáknál a septum és a váz külső falának az érintkezési vonala.

sycon: egy ostoros kamrarétegből álló szivacsstípus.

synapticulum: korallok septumai között elhelyezkedő apró, rúdszerű összekötő vázelem.

szájadék: ld. apertura.

szárnyszerű kiszélesedés (alae): az Ostracodák teknők oldalirányú kiszélesedése, ami a posterior végen általában tüskében végződik.

szem Trilobitáknál: a genákon elhelyezkedő páros, általában összetett felépítésű látószerv.

szemcsomó: az Ostracoda teknőn, a szemrégióban lévő átlátszó, dudor-szerű optikai lencse.

szemfolt: Ostracodáknál a szemrégióban a teknőn lévő átlátszóbb folt.

szervnemzetség: hasonló a formanemzetséghez, de ebben az esetben a fosszilis növények különböző részeit család szinten lehet sorolni.

szesszilis: helyhez kötött élőlény.

szisztematika: rendszertan. Az élőlények elnevezésével, osztályozásával, kladisztikával és filogenetikával foglalkozik, célja az élőlények evolúciós kapcsolatainak tisztázása.

sztenohalin: a sótartalom változására érzékeny élőlény.

sztenök: a környezeti változásokra érzékeny élőlény.

sztenoterm: a hőmérséklet változására érzékeny élőlény.

szterán: vagy ciklopentanoperhidrofenantrén, olyan 4-ciklusos szénhidrogén gyűrűs szerkezetű vegyület, amely szteroidokból vagy szterolokból származnak diagenetikus és katagenetikus lebomlás és telítettség útján. A szteránokat biomarkerekként használják az eukarióta sejtek jelenlétének kimutatására. A C30-C27 szteránok az Achritarchakra, a C29- and C28-szteránok a zöldalgák, a C27-szteránok a vörös algák jelenlétére utalnak.

sztoma: gázcserenyílás a növények epidermiszén, a párologtatásért és a fotoszintézis valamint a légzés gázcserejéért felelősek.

sztromatolit: finom (milliméteres) sötét és világos rétegek váltakozásából felépülő rétegek, gömbök, halmok vagy oszlopok-szerű üledékes kőzetek, amelyeket baktériumok, ciano-baktériumok (prokarióta, fotoszintetizáló kék moszatok) és gombák alakítanak ki. Ezek a mikroorganizmusok (mikrobák) biofilmeket (mikrobiális szőnyeget) hoznak létre és ebben az üledékszemcsék csapdázódnak, megkötődnek majd cementálódnak. A környezet (pl. vízmélység, vízmozgás) határozza meg, hogy melyik (pl. réteg, oszlop) morfológia alakul ki. A sztromatolit szerkezetek Föld legidősebb fossziliái, – típusuk szerint bialitok, azaz nyomfossziliák, – ~ 3.8 milliárd éve léteznek a Földön. Ismertek sekély- és mélyvízi tengeri és szárazföldi édesvízi környezetből is. Szárazföldi környezetből legkorábbi maradványaik 2,8-2,7 milliárd évesek és Kanadából és Dél-Afrikából kerültek elő. A legősibbek, szemben a maiakkal kemoszintézist folytathattak. Ma csak Ny-Ausztráliából ismertek normálsós sekély-tengeri környezetben (Shark Bay) és elzárt sekély túlsós lagúnában (Clifton Lake). Ez utóbbit thrombolitnak nevezik.

szublitorális zóna: a litorális zóna alatti rész, megfelel a kontinentális shelf területnek, maximális mélysége 150-300 m között változik.

szupralitorális zóna: a litorális zóna feletti rész, a legnagyobb dagály elöntésig, vagy a hullámvészlelés fröccszónájának legmagasabb részéig tart.

szuszpenziószűrő: olyan élőlény, mely a vízben lebegő szemcsékből szűri ki táplálékát, a szűrőszerve (általában kopoltyú) réseinek méreténél kisebbek kiszűrésére is képes.

szutura (sutura): ld. varratvonal.

T

tabula: lemez, az Archaeocyathaknál, Hydrozoáknál, Anthozoáknál, közel vízszintes lemezszerű vázrész. A Dinoflagelláták vázának (páncéljának) elemei, amiket sutura választ el.

tabuláció: A Dinoflagelláták váz sokszögletű lemezekre való tagolódása, a lemezeket sutura választja el. A lemezek elhelyezkedése és száma fontos rendszertani bélyeg.

taenia: A szabálytalan Archaeocyathaknál a septumokkal analóg.

talplemez: Balanomorphák alsó mészlemeze, melyhez az oldallemezek rögzülnek.

tangenciális metszet: a váz felszínével párhuzamosan futó, ahhoz közeli metszet.

tátongó váz: a kagylóváz tökéletlen záródása a siphó, láb vagy byssus erőteljes kifejlődése következtében

taxodont zár: olyan kagylózár, mely nagyszámú, többé-kevésbé egyforma és a zárosperemre többé-kevésbé merőleges fogból áll a búb mindkét oldalán.

taxon: a Linne-féle rendszertanban szereplő egységek (faj, nemzetség stb.) általános elnevezése.

taxonómia: rendszertan (szisztematika) egy ága, az élőlények osztályozásával (a Linne-féle rendszertan egységeibe való besorolással) és az elnevezésével foglalkozik. A taxonok elnevezésekor a növények, gombák és az algák esetében az International Code of Botanical Nomenclature (ICBN, <https://www.iapt-taxon.org/icbn/main.htm>) a Prokaryoták esetében az International Code of Nomenclature of Prokaryotes (<https://doi.org/10.1099/ijsem.0.000778>), míg a többi élőlény esetében az International Code of Zoological Nomenclature (ICZN <http://iczn.org/code>) szabályai a mérvadóak.

tectorium: (tsz. tectoria) a Fusulina Foraminiferák házfalának sötét tectum rétege alatt (alsó tectorium) és egyes csoportoknál felette is megjelenő réteg (felső tectorium), csiszolatban szemcsés-szálás (granulo-fibrous) megjelenésű.

tectum: a Fusulina Foraminiferák házfalának csiszolatban sötét megjelenésű mikrogranulált rétege. A Fusulinidae és a Staffellidae család tagjait kivéve ez a fal külső rétege.

tegilla, tegillum: a trochospirálisan feltekeredett vázú plankton Foraminiferák utolsó kanyarulatának kamráiból kinyúló, a köldököt leszűkítő nyelv alakú lemezek (pl. *Ticinella*, *Globotruncana*).

tegmen: Crinozoáknál lemezekből álló vagy összefüggő kehelyfedő a calix oralis részén.

tekercsoldal: a trochospirális Foraminiferák vázának azon oldala, amelyen valamennyi kanyarulat látható.

teleoconch: csigák vázának összes kanyarulata leszámítva a protoconchot.

teljes szelvény: (mély)fúrásos vizsgálatok során furadékot vesznek csak.

telson: hátrafelé irányuló tüskeszerű nyúlvány a Trilobitáknál a pygidium, Cheliceratáknál az abdomen tengelyi végződésén. Rákoknál az utolsó testszelvény.

telum: Aulacoceratidák phragmoconusához csatlakozó rostrumszerű vázrész

tengeralatti árok: seagraben. pelágikus környezetben lévő, a tenger aljzatból kiemelkedő hegyek közti árok.

tengeralatti hegy, seamount, horst: pelágikus környezetben lévő, a tenger aljzatból kiemelkedő hegy.

tergit: rákoknál a szelvény elmeszesedett háti felszíne.

terminalis: valaminek a végén elhelyezkedő. pl. a Foraminiferák esetén a legutolsó kamrán központi helyzetben lévő szájadék terminális.

tersoid: exothecalis kinövés az Archaeocyathaknál, a váz támasztását szolgálta.

testfosszília: az egykori élőlény maradványa. Legtöbbször a váza ez részleges fosszília, de ritkán (pl. jégben, borostyánban) szinte az eredeti állapotban őrződhet meg. Ez utóbbi teljes testfosszília.

tetractin: 4 ágú, tetraxon Calcareo szivacsstű típus.

tetraxon: négytengelyű szivacsstű típus.

texturális/szöveti díszítettség (textural ornamentation): az a mintázat, ami a pórusok és a különböző, a Foraminiferák vázának felszínén megjelenő texturális elemek (pl. bordák, tüskék) ismétlődése hoz létre.

thallus: köpeny, a Dasycladales algák tengely sejtje köré kiválasztott kalcit vagy aragonit anyagú váz; a vörösalgák sejtjei köré kiválasztott hálózatos kalcitváz.

thamnasteroid telep: koralltelep, melyben a korallitok külső fala eltűnik és a septumok hálózattá kapcsolódnak össze.

theca: vagy páncél a Dinoflagelláták vagy a Diatomák vázeleme.

thorax: Arthropodák testének középső része. Trilobitáknál a váz középső, a másik két vázelemről (cephalon, pygidium) élesen elkülönülő része.

topcore: a vízi környezetekben a mintavevővel az aljzat legfelső néhány centiméteres mélységéből vett minta.

torticonicus: Nautiloideák csigaházszerűen, három dimenzióban felcsavarodott váztípusa

trachea: vízszállítócső az edényes növényeknél, tracheidákból, azaz vízszállító sejtekből áll.

Tracheophyta: vascularis, azaz edényes (vízszállító) növények.

triaxon: háromtengelyű szivacsstűtípus.

tricarinalt: Ammonoideáknál ventralis rész három taréjjal.

trimorfizmus: ld. nemzedékváltás.

triserialis váz: olyan váz, amelyben a kamrák három sorban helyezkednek el.

trochoid: kúpalakú váz a koralloknál.

trochospirális váz: olyan váz (pl. Foraminifera, Gastropoda), amelynél a kamrák spirális felcsavarodása egy kúppalást mentén történik. Ha a kúp átmérője nagyobb, mint a magassága alacsony, ellenkező esetben magas trochospirájú formáról van szó.

tuberculum: gumó, csomó, dudor.

tüske: spine. a vázon megjelenő tüskeszerű nyúlvány, pl. Ammonoideáknál kihegyesedő, megnyúlt csomó. A plankton Foraminifera egy részénél a vázon megjelenő tüskék, melyek köré, ha nem is teljes hosszukban az ectoplazma is kiterjed, megtöbbszörözve a térfogatot, így elősegítve a lebegést. A szimbionták egy része is itt él és nem csak a vázon belül. A tüskés plankton Foraminifera leggyakrabban vannak szimbiontái. Emellett a ragadozás eszközei is, az odasodródó áldozatot felnyársalják vele, majd ezek mentén az ectoplazma gyökérszerű szárai, a rhizopódiumok az áldozatot átjárják és megfojtják.

tychopelágikus: olyan élőlény (pl. Foraminifera, Diatoma) mely mind az aljzaton, mind a vízoszlopban felsőbb részében is megél és szaporodik. Azaz, ha valamilyen környezeti hatásra (pl. erős hullámozás, áramlás) a vízoszlopba felső részébe kerül, vagy utána onnan lesüllyed az aljzatra, mindkét környezethez tud alkalmazkodni.

U, Ú, Ü, Ű

üledékfaló: olyan élőlény, mely az üledéket elfogyasztva nyeri ki a hasznosítható táplálékot.

umbilicalis: köldökben lévő, vagy azzal kapcsolatos.

umbilicus: köldök.

umbo: búb. kétteknős élőlényeknél pl. Ostracoda, Bivalvia a teknők legmagasabb pontja. a Brachiopoda a teknők csúcsi, legidősebb része. A két teknő zárosperemi érintkezési vonalától a legtávolabbi pont.

unilocularis: egykamrás.

uniserialis váz: olyan váz, amelyben a kamrák egy sorban helyezkednek el.

utolsó kanyarulat: a váz utolsó teljes, 360°-os kanyarulata.

V

vagilis: az aljzaton aktívan mozgó élőlény.

varix: csigáknál a növekedési vonalakkal párhuzamos erős kiemelkedések a vázfelszínen, az egykori szájadék perem kivastagodása, amelyek a váz növekedésének hosszú szüneteit jelzik.

varratvonal: sutura, szutura. A spirálisan felcsavart váz (pl. Foraminiferák, Gastropodák, Cephalopodák) szomszédos kanyarulatai külső falának érintkezési vonala. A Foraminiferáknál és a Cephalopodáknál a kamrák érintkezési vonala.

váz-architektúra (test-architecture): A Foraminifera váz kamráinak térbeli elrendeződése, felosztása és kapcsolata.

váz-összetétel (test-composition): A Foraminifera váz falának ásványos és kémiai összetétele.

váz-szerkezet (test-structure): A Foraminifera váz azon elemei, amik a kamrákat tovább osztják (pl. rafter és beam).

váz(fal)-textúra, fal-szövet (test (wall)-texture): A Foraminifera vázfalát felépítő kristályok, összegyűjtött és agglutinált szemcsék, a szerves anyag a pórusok, a laminák és rétegek elrendeződése.

vázmagasság: A csigáknál, az apex és az utolsó kanyarulat legalsó része közti axialis irányú távolság.

ventralis: hasi. A külsőváz, planispirálisan feltekeredett Cephalopodáknál a váz külső része, mely a felcsavarodás tengelyétől távolabbra helyezkedik el. A kagylóknál és Ostracodáknál a zárosperemmel (=dorsális) ellentétes oldal. A brachiopodáknál a pedicularis teknő. A trochospirálisan feltekeredett vázak esetében az az oldal, ahol csak az utolsó kanyarulat látható.

ventralis perem: az Ostracoda teknő hasi pereme.

vertebrata: gerinces.

vestibulum: az Ostracoda teknők két lemezének össze nem forrt része.

világ: az élőlények legnagyobb rendszertani egysége. Az egyik legáltalánosabban elfogadott nézet (Whittaker, 1969) szerint az élővilág 5 világba sorolható: Monera, Protista (vagy Protoctista) Növények, Állatok, Gombák.

vörösalga teleptípusok: bekérgező, bibircsókós, csomós, ágas, réteges, rhodolith

X

xilém: farész. Az edényes növényekben a két szállítószövet egyike. Feladata a víz és a vízdékony ásványi anyagok transzportja a gyökerektől a növény többi részéhez, a párologtatás (transzspiráció) és fotoszintézis során elvesztett víz pótlása.

Z

zár: a kagylóteknők elmozdulásmentes kapcsolatát biztosító dorsális peremmódosulás, mely kiemelkedő és bemélyedő elemekből - fogak, fogmedrek – áll.

záróizom-benyomatok: a Bivalvia vagy Brachiopoda teknőket záró egy vagy két izom rögzülési helyének benyomata a teknők belső felszínén.

záróizom-hegek: az Ostracoda teknő belső felszínén az a teknők zárását végző izmok rögzülési helye.

zárosperem: kagylóknál az a teknőperem, ahol a teknők összekapcsolódnak. Mellső és hátsó ága van, melyeket a csúcs választ el.

zooplankton: heterotróf táplálkozású plankton élőlények.

Legfontosabb források:

- BODA J. & MONOSTORI M. (1979). Mikropaleontológiai gyakorlatok. ELTE TTK, Tankönyv Kiadó, Budapest.
- BOUDAGHER-FADEL, M. K. (2015). Biostratigraphic and geological significance of planktonic foraminifera. UCL Press.
- BOUDAGHER-FADEL, M. K. (2018). Evolution and geological significance of larger benthic foraminifera. UCL Press.
- CARTER, J. G., HARRIES, P. J., MALCHUS, N., SARTORI, A. F., ANDERSON, L. C., BIELER, R., ... & GARCIA-MARCH, J. (2012). Illustrated glossary of the Bivalvia. Treatise Online, 48. 1-209.
- GALÁ CZ A. & MONOSTORI M. (1992). Ősállattani praktikum. Tankönyv Kiadó, Budapest.
- GÉ CZY B. (1972). Ősnövénytan. Tankönyv Kiadó, Budapest.
- HOTTINGER, L. Illustrated glossary of terms used in foraminiferal research.
LINK: http://paleopolis.rediris.es/cg/CG2006_M02/
- HRABOVSKÝ, J., BASSO, D., & DOLÁ KOVÁ, N. (2015). Diagnostic characters in fossil coralline algae (Corallinophycidae: Rhodophyta) from the Miocene of southern Moravia (Carpathian Foredeep, Czech Republic). Journal of Systematic Palaeontology, 14(6), 499–525.
DOI [10.1080/14772019.2015.1071501](https://doi.org/10.1080/14772019.2015.1071501)
- JAIN, S. (2017). Fundamentals of Invertebrate Palaeontology, Springer Geology, Springer India DOI [10.1007/978-81-322-3658-0_27](https://doi.org/10.1007/978-81-322-3658-0_27)
- SCHIEBEL, R., & HEMLEBEN, C. (2017). Planktic foraminifers in the modern ocean. Springer, Berlin.

<http://www.mikrotax.org/pforams>

Utolsó módosítás: 2019.11.12.